

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Doktori Disszertáció

Marsai Viktor

**Kelet-Afrika modernkori története és a nemzetközi
kapcsolatok**

**Erőfeszítések a szomáli állam megteremtésére és
nemzetközi integrációjára 1960-2012**

Történettudományi Doktori Iskola

Az iskola vezetője:

Dr. Erdődy Gábor egy. tan.

Új- és jelenkori egyetem történelem Doktori Program

A program vezetője:

Dr. Balogh András egy. tan.

A bizottság tagjai:

Elnök: Dr. Majoros István egy. tan.

Opponensek: Dr. Búr Gábor egy. doc., Dr. Hettyey András egy. adj.

Tagok: Dr. Balogh András egy. tan., Dr. Gazdag Ferenc egy. tan.

Póttagok: Dr. Lugosi Győző egy. doc., Dr. Szilágyi Ágnes egy. doc.

Témavezető:

Dr. Székely Gábor prof. em.

Budapest, 2013

Ha napjainkban a nagyvilág dolgai iránt egy kicsit is fogékony valaki meghallja Szomália nevét, az országgal kapcsolatban szinte csak negatív szenzációk jutnak az eszébe, a kalózkodástól kezdve a dzsihádisták terrorcsoportokig, az éhínségektől az állami összeomlásig. Ezt a korántsem teljes listát szemlélve aligha csodálkozhatunk azon, hogy az ország az elmúlt két évtizedben egyre nagyobb mértékben vonzotta magára a különféle kutatók és szakértők, sőt politikusok és más nemzetközi szereplők figyelmét, akiknek egyöntetű véleménye szerint Szomália problémái szinte kivétel nélkül az 1990-es évek legelején bekövetkező állami összeomlásra vezethetők vissza.

Mindezek után nem csoda, hogy az országgal kapcsolatban a fő feladatként a legtöbb szereplő a sikeres államépítés végrehajtását jelölte ki célul, amelyre az elmúlt két évtizedben komoly, bár sok esetben alapjaiban elhibázott kísérletek történtek. Problémát jelent ugyanakkor, hogy a bukott államiség és az államépítés kérdése elsősorban a biztonsági tanulmányok, a biztonságpolitika és a nemzetközi kapcsolatok területén dolgozó kutatókat ösztönözte munkára. Ahogy a disszertáció historiográfiai áttekintésből látható, számos kötet és tanulmány született az utca embere által is ismert, Szomáliát érintő biztonsági problémákról (kalózkodás, radikális iszlamisták), valamint magáról az állami összeomlásról, következményeiről, illetve az államépítés terén tett erőfeszítésekről, eredményekről, kudarcokról, valamint a lehetséges irányokról. Arra azonban csak nagyon kevesen vállalkoztak, hogy az egész kérdést *történeti perspektívából* vegyék vizsgálat alá, és történeti dimenziókban igyekezzenek értelmezni az eseményeket: sőt megállapíthatjuk, hogy I. M. Lewis úttörő munkáját leszámítva Szomália modernkori történelméről lényegében nem született monográfia. Arról, hogy valójában milyen is volt a szomáli állam, amikor látszólag működött, és a felszíni politikai folyamatokon túl milyen mértékben hordozta magában az összeomlás lehetőségeit, viszonylag kevés szó esik.

Márpedig bármennyire is kitakarja látókörünkben az elmúlt két évtized kelet-afrikai katasztrófája az előzményeket, és bármennyire is cezúrának tűnik Siad Barre 1991-es bukása, nyilvánvaló, hogy a problémák gyökerét nem itt találjuk. Szomália esetében ugyanis az alapkérdés – a többi, a hidegháború során felszabadult afrikai országhoz hasonlóan – az, hogy a korábban sohasem létezett, mesterséges határok közé szorított és a nagyhatalmak gyakran napi politikai játszmái által meghatározott terület miként volt képes a külső – és részben belső – elvárásoknak megfelelően – nélkülözve ennek történeti és kulturális hagyományait – modern, központosított, működőképes állammá válni. Egy olyan állammá, amelynek felépítésének, működésének elveit a szomáli elit kívülről importálta, és egy olyan nemzetközi

rendszerben, amelynek kereteit, játékszabályait – mind térben, mind időben – szintén Szomálián kívül határozták meg. Az 1960-as függetlenségtől kezdve az ország vezetése számára a fő kérdés az volt – miután más megoldás az adott keretek között nem kínálkozott –, hogy a korábban sohasem létezett fiatal állam miként képes megszilárdítani belső kohézióját, ami ahhoz szükséges, hogy politikailag és gazdaságilag is sikeresen tudjon integrálódni a fennálló nemzetközi rendszerbe, és így a gyarmati kor lezárásaképp végre esélyt kapjon saját érdekeinek legalább minimális képviselőre és védelmére. És bár történtek komoly előrelépések ezen a téren, azok nem tudták megakadályozni az 1991-es katasztrófát.

Felmerül tehát az a kérdés, hogy tulajdonképpen mi is vezetett a kelet-afrikai ország összeomlásához? Mi eredményezte azt, hogy a biztató kezdetek után a szomáli államépítés és nemzetközi integráció folyamata zsákutcába jutott, míg más, környező afrikai államok sikeresebben vették ezeket az akadályokat? Hiszen Szomália első ránézésre (etnikai és vallási homogenitás) sokkal jobb feltételekkel kezdhette meg független működését, mint számos sorstársa.

A vizsgálódás keretében, amely elsősorban Szomália 1960 utáni történetére koncentrál, a fentebbi problémákra kísérek meg választ adni. Munkám alapvetően *történeti* megközelítésű. Éppen ezért a szerző, amennyire csak lehetett, igyekezett elkerülni – ha ez nem is sikerülhetett mindig maradéktalanul –, hogy a vizsgálat a biztonsági és nemzetközi tanulmányok izgalmas, de viharos területére tévedjen. Utóbbi diszciplínák keretein belül egy doktori munka fő feladata, hogy – gyakran a jövő felé mutató – állításokat igazoljon, és ennek alátámasztásának rendelje alá kutatását. A történetírásban ugyanakkor döntő szerepet játszik a leírás, különösen egy olyan ország, Szomália történetének bemutatásánál, amelyben alig támaszkodhatunk előzményekre. Nem feledkezhetünk meg róla, hogy az egyetlen átfogó történeti mű – Lewis négy kiadást megélt munkája –, amely az ország történetéről született, csak rendkívül felszínesen foglalkozik az 1980 és 2000 közti időszakkal, az utóbbi másfél évtizedről pedig – már csak kiadásának időpontja (2002) miatt is – alig történik benne említés. Így bár disszertációm alapvetően az államiság szempontjából fogja vizsgálni a szomáli történelmet, ezeket – a fő és melléktéziseim által kijelölt kereteket – az írás itt-ott túl fogja lépni – egész egyszerűen azért, hogy elbeszéljem, mi is *történt* az elmúlt fél évszázadban Afrika szarván.

Ezeket előre bocsátva, az elmúlt fél évszázad szomáli történelmét vizsgálva disszertációm csapásirányát a következő fő tézisek mentén véltem megtalálni:

1. A Szomáliaként elnevezett ország homogenitása csak látszólagos, és ez nagyban hozzájárult az összeomláshoz, illetve ahhoz, hogy nem sikerült kellően megszilárdítani

az állami struktúrákat. A terület történetének, társadalmi szerkezetének, kultúrájának, gazdaságának, természeti adottságainak vizsgálata arra hívja fel a figyelmet, hogy az egyes tényezők legalább annyira elválasztják, mint amennyire összekötik a szomáli nyelvű lakosságot: az egységes etnikai és vallási képen túl ott találjuk a szomáli klánrendszert, amely legalább annyira megosztja a társadalmat, mint máshol az etnikai törésvonalak, így a klánok szintjén itt is ugyanolyan mértékben megtalálható a politika „eticizálása”, mint Afrika legtöbb államában. Vagyis a szomáli társadalom – az erős arab hatások ellenére – sokkal kevésbé különbözik a szubszaharai térség többi társadalmától, mint azt korábban gondolták. Bár a centrifugális erők jelenlétét (klánizmus, földrajzi, életmódbeli különbségek) többé-kevésbé minden Szomáliával foglalkozó kutató ismerte, gyakran túlértékelték azokat a tényezőket, amelyek az egység alapjául szolgálhattak (nacionalizmus, közös identitástudat).

2. A dolgozat második tézise a szomáli belső struktúrák stabilitására vonatkozik. Erre azért van szükség, hogy mérsékelve az első tézis determinisztikusnak tűnő állítását, történeti példákon keresztül igazoljuk, hogy lett volna lehetőség a fennálló keretek lassú átalakítására. A társadalom és a kulturális szokások elemzését célzó vizsgálatommal bemutatom azt a paradoxont, hogy **a sokak által szilárdnak vélt** – és bizonyos körülmények között valóban rendkívül stabil – **társadalmi szerveződések is, mint a klánrendszer vagy a vallás, valójában milyen törékenyek Afrika szarván.**

3. Mindezekből szorosan következik disszertációm harmadik állítása, amely bár evidensnek tűnik, mégis fontos a hangsúlyozása: **az, hogy a szomáli elit államépítési kísérlete nem volt eleve kudarcra ítélve.** A különféle belső és külső hatások összege vagy épp egymást kioltó szerepe azonban, mint látni fogjuk, mégis katasztrófához vezetett.

4. Ehhez kapcsolódik disszertációm negyedik tézise. Máig súlyos viták folynak arról, hogy tulajdonképpen miért is siklott félre az államépítés folyamata. Egyesek a belső tényezők túlsúlyát emelik ki, a determináló történeti és kulturális tényezők mellett a hibás politikai döntések (mint pl. az irredentizmus) láncolatát, míg mások alapvetően a külső szereplőket okolják a kudarcért. Ezek a megközelítések azonban véleményem szerint tévesek. Mint általában a történelemben, a megoldás itt is a két véglet között húzódik: **mind a belső (lásd a szomáli elit és az ogadeni háború), mind a külső aktorok (mint az ENSZ 1993-as kudarc) elhibázott döntései nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy az ország szétessen, és két évtized alatt se sikerüljön helyreállítani a szomáli államiséget.**

5. Záró tézisem az, hogy **a szomáli államépítés kudarcában döntő szerepet játszott a társadalom vertikális szétszakadása, a szűk, a modernizáció felé elkötelezett elit és a lakosság többsége közötti szakadék mélyülése.** Kezdetben, 1940 és 1980 között úgy tűnt, ez

a szűk elit képes lesz „maga után húzni” a társadalom többségét, és a nacionalizmus erősítését célzó irredentizmuson, a kreált történelmi hagyományokon, a szomáli írás standardizálásán keresztül megteremteni az egységes szomáli nemzetet. Az ogadeni háborús vereség után azonban nyilvánvalóvá vált ezen erőfeszítések kudarca, ami aztán megteremtette a lehetőséget a kilencvenes évek hadurainak színre lépéséhez.

Ezt az öt fő tézist a következő, a szomáli történelem egy-egy szakaszára vonatkozó melléktézisek egészítik ki:

a) Az olasz gyarmatosítás szerepét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy **Róma komoly erőfeszítéseket tett arra, hogy Kelet-Afrikában egy mintagyarmatot hozzon létre. Ez mind politikailag, mind gazdaságilag döntő fontosságú alapként szolgált a fiatal szomáli állam megteremtéséhez.**

b) Az általánosan tapasztalható negatív megítélés ellenére Siad Barre uralma alatt az ország komoly lépéseket tett a modern, központosított állam megteremtése és a társadalom modernizációja terén, ezért több mint húsz évvel az események után **szükségessé válik Barre személyének és tevékenységének újraértékelése.** Bár Barre kétségkívül diktatórikus hatalmat épített ki Szomáliában, és különösen hatalma utolsó éveiben nem válogatott az eszközökben, hogy fenntartsa uralmát, mégis az ő regnálását, az 1970-es éveket tekinthetjük az ország fénykorának, amelynek máig ható következményei vannak a modern Szomáliára nézve.

c) Afrika szarvának hidegháborús történetében a két szuperhatalom mellett megkerülhetetlen az arab világ, más afrikai államok és Kína szerepe. Miközben sokan szinte kizárólag Moszkva vagy Washington párharcára igyekeznek leegyszerűsíteni az eseményeket, és kizárólag a két főváros kezét látják a térség eseményeinek hátterében, **a levéltári források nyilvánvalóvá teszik más szereplők fontos, sőt olykor döntő befolyását az események menetére, és az érdekek és cselekvések jóval bonyolultabb hálózatát mutatják fel, mint a két tömb közötti szembenállás. A források emellett árnyalják a küzdelem ideológiai jellegéről élő képet is, és megmutatják, hogy abban a geopolitikai érdekek – gyakran szembemenve az ideológiával – legalább olyan fontos szerepet kaptak.**

d) Végül, de nem utolsó sorban viszonyulnunk kell a **politikai iszlám** szerepéhez Szomália modernkori történetében. Az utóbbi másfél évszázad fejleményeinek tükrében kijelenthetjük, hogy bár az iszlamizmus bűvópatakszerűen végigvonul az elmúlt időszak eseményein, eleddig sosem tudta hosszabb időszakra meghatározni a szomáli belpolitikát. És **bár jelenleg úgy tűnhet, hogy a különféle világi ideológiák küzdelmén túl ez lehet az a keret, amelyben nem csupán a politikai elit, de a társadalom jelentős része is el tudja képzelni az új**

Szomália felépítését, kérdéses, hogy ez az alig egy évtizednyi fejlemény hosszú távon is kitart-e majd, mert az eddigi eredmények ezen a téren nem bizonyultak tartósnak.

A disszertáció elméleti keretének a francia történész, Fernand Braudel hármas időszemlélete mutatkozott a leginkább megfelelően. Ebben a struktúrában az egymással első ránézésre szinte semmiféle kapcsolatban sem álló elemek, mint az éghajlat és a szomáliai belpolitikai, az urbanizáció és a '80-as, '90-es évek menekültáradata, a folyóvölgyek etnikai megoszlása és az al-Shabaab háttérországának kialakulása azonnal kontextusba és világosabb, értelemadó megvilágításba kerültek. Mindezekből kiindulva a disszertáció alapvetően három nagy egységre fog tagolódni. A munka követni fogja a braudeli időszerkezetet, de tematikus csoportosításában több ponton is el fog térni *A Földközi-tenger és a mediterrán világ*-ban megfigyelhető felosztástól: egyes elemek kimaradnak, hogy új, Afrika szarva szempontjából meghatározóbb tényezőknek adják át a helyüket, vagy épp a szerző megítélése alapján más fejezetbe kerülnek át. Munkám alapvetően egy *kísérlet*, nem törekszik arra, hogy a maga teljességében modellként használja Braudel monumentális, csaknem negyed évszázadnyi kutatás szintézisén megalkotott enciklopédikus munkáját.